અનુઆધુનિકયુગની દાંપત્યજીવનની વાચા આપતી નવલિકાઓ : એક અભ્યાસ

ડૉ. નરેશકુમાર વિરસંગભાઈ રાવત

આસિ. પ્રોફેસર (ગુજરાતી વિભાગ)

ફેકલ્ટી ઓફ આર્ટ્સए હ્યુમિનિટીઝ – સોશ્યલ સાયન્સ.

ગોકુલ ગ્લોબલ યુનિવર્સિટીए સિધ્ધપુર.

પ્રસ્તાવના :

અનુઆધુનિકયુગની નવલિકા સાહિત્યમાં અભ્યાસ કરતાં ગુજરાતી નવલિકા માટે અતિ મહત્વનો સમય છે. પરંપરાગત અને આધુનિક કાળમાં નવલિકાને સમર્થ નવલિકાકારો મળ્યા તે રીતે આજે લખાતી વાર્તાને સમર્થ નવલિકાકારો મળ્યા. છે. ૨૦૦૦ થી નવાં સમીકરણો રચ્યાંए તે જ ધારા પર હજીયે વાર્તા નવાં રૂપરંગે પ્રગટ થતી રહી છે. એકવીસમી સદીના દોઢ દાયકનું ગદ્ય સાહિત્યમાં નવલિકાકારોની નવલિકાઓમાં વર્તમાન ધબકી રહ્યો છે. આજનો સમાજए આજનો માહોલए આજની સમસ્યાઓ આ બધું અહીં ઝિલાયું છે. આમ બનવું એ સ્વાભાવિક છે. દરેક જમાનાના સર્જકો પોતાના સમયને જ પ્રતિબિંબિત કરે છે. માનવી છે ત્યાં એની સંવેદનાઓए એની સમસ્યાઓ હોવાનાં જ પણ એ સંવેદનાए એ સમસ્યાનાં કારણો બદલાતાં સમયમાં જુદાં હોવાનાં જોવા મળે છે. વિષયવવૈવિધ્યए નિરૂપણરીતિए ભાષાકર્મए સાંપ્રતપ્રશ્નો પ્રત્યેની સંવેદનશીલતાए આજના વાર્તાકારની સભાનતા કળાઈ આવે છે.

ગુજરાતી સાહિત્યના વિવિધ સામયિકો જેવા કેए षશબ્દસૃષ્ટિए षપરબष षખેવનाष षનવનીત સમર્પણषषતથાપિष षસમીપેषषએતદ્ष षગદ્યપર્વषषદલિતચેતનાषषહયાતીष षજલારામદીપषषકંકાવટીष षસંવેદનाष षસંધિष षબુદ્ધિપ્રકાશषषઉદ્દેશष षઅખંડ આનંદष षતાદર્થ્યष षશબ્દસરष જેવા અન્ય સામયિકોમાંથી પ્રકાશિત થયેલી વાર્તાઓને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા વર્ષે પ્રકાશિત થતા ૨૦૦૧ થી ૨૦૧૫ સુધીના षગુજરાતી નવલિકાચયનषમાંથી પસંદ પામેલી તથા જેમાં દાંપત્યજીવનની વાચા આપતી વિષય અનુરૂપ મૂલ્યાંકન કરેલી નવલિકાઓનો મેં અભ્યાસ કર્યો છે.

દાંપત્યજીવનની વાચા આપતી નવલિકાઓ :

(૧) षમાલધક્કોष પ્રફુલ્લ દેસાઈ (૨૦૦૧)

પ્રફુલ્લ દેસાઈની **षમાલધક્કોष** નવલિકામાં રેલ્વે સ્ટેશના આજુબાજુના વિસ્તારને પસંદગી કરી વાર્તાનું સર્જન થયેલું છે. તે વિસ્તારને षમાલધક્કોष તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. વાર્તાના આરંભથી જ વાર્તાનાયિકા નીલાને આ રેલ્વે વિસ્તારમાં આલેખી છે. જીવન જીવવાનો જે ઉત્સાહ હોવો જોઈએ તે જાણે નીલામાં નથી રહ્યો. આખો દિવસ આવતી-જતી ટ્રેનો બારીમાંથી ઊભી ઊભી જોયા કરતી અને શૂન્યમનસ્ક થઈ જતી. નીલાને દિવસો રહ્યા છે એ ખબર હજી તેના પતિને નથી.

નીલાનો પતિ પ્રકાશ આષ્માલધક્કાષ્માં શંટિંગની કામગીરી કર્યા કરે છે. પતિપત્ની એકલા છેए વાર્તામાં એવું બને છે કેए બંને વચ્ચે કોઈ ખટરાગ નથી. કોઈ દહેજની કે સામાજિક રૂઢિ કોઈ વાત નથી. પરંતુ સાસુનું આગમન થાય છે અને આખું ચિત્ર બદલાઈ જાય છે. એક પ્રકારના અમાનવીય વાતાવરણમાં શ્વાસ લેતીए સ્વજનો પ્રત્યેના પ્રેમના પ્રત્યત્તરમાં પ્રાપ્ત થતો તિરસ્કાર નીલાને આ કુટુંબથી દૂર લઈ જાય છે. નીલા પૂરણપોળી બનાવી સાસુને રાજી કરવાનો વિચાર કરતી હતી તે પહેલાતો બીજી બાજુ એ જ સાંજે ભોજન કરતાં કરતાં પ્રકાશ બોલી ઊઠે છે रू "મલા વાટતેए આઈ...નીલાને સ્વયંપાક શીખવા એની વહિની પાસે મોકલી આપવી જોઈએ !"(પૃ-33) આમ પ્રકાશ શબ્દો જાણે સામે ચાલીને એણે ગૃહત્યાગ તરફ ધકેલે છે. પ્રકાશની ઉપેક્ષાથી અકળાયેલી નીલા માટે કોઈ અન્ય વિકલ્પ રહેતો નથીए પ્રકાશે તો એને પિયરની વાટ બતાવી જ દીધી અને ત્યાં વાર્તાના અંતમાં ભૂમિકા તૈયાર થઇ ગઇ. નીલાને પિયરમાં પણ બગલ આગળથી ફાટેલું ગંજી પહેરતા અને ટોકીઝમાં ડોરકીપર કામગીરી કરતાં પિતા છે. શું કરે બિચારી ! કોને કહે द એના જીવનમાં ઉત્સાહ નથી. પોતાનો પતિ પણ પોતાની બાજુ નથી હવે જીવવામાં રસ નથી. છેવટે તે પાછી તેના સાસરી આવે છે. અને માલધાક્કો આવતા જ નીલાની નજર સામે દૂરથી એક એન્જિન વેગથી આવે છે. તેનો વેગ વધારે વધારે વધતો લાગે છે. અચાનક લાઈનમેન લાલઝંડી દેખાઈ અને ડ્રાઈવર જોરમાં બ્રેક મારે છે. પરંતુ એન્જિન અટકવા લાગ્યું પણ ડબ્બાઓ વેગમાં ભાગતા રહ્યાને આગળ ફંગોળાયા. નીલાને શંટિંગ એન્જિનમાંના ડ્રાઈવર તેને પ્રકાશ જેવો દેખાયો છે. અને પાટા ઓળગતા જ એન્જિન હડફેટમાં આવી જાય છે. આ અકસ્માત કે આત્મહત્યા द કે પ્રકાશ દ્વારા થયેલી હત્યા द આમેય જે એન્જિનની હડફેટ ચઢી તે પ્રકાશ ચલાવતો હતો. તેને ઘણી ચીસ પાડી પણ ગળામાં જ દબાઈ ગઈ. પ્રચંડ હવાના ઝોકા સાથે જ શરીરના કણે.કણ તેનાં સુખદુरूખ .તેની વેદના-તેની ઈચ્છાઓ સર્વ હવામાં ફગોળતાં-વેરવિખેર થતાં તને લાગ્યાં. વાર્તાનો અંત મેલોડ્રામેટિક બન્યો છે.

આ નવલિકામાં સાંપ્રત સમાજના દાંપત્યજીવનમાં બેદરકારીના કારણે નીલા જેવી સ્ત્રીઓ પોતાનું જીવન ટૂંકાવી દે છે. મધ્યમ વર્ગમાં જન્મ થવાથી માતા-પિતાને કહી શકતી નથી આજની નારી અને પોતાનું અને પોતાના કૂખમાં રહેલા બાળકનું પણ આસ્તિત્વ નાશ પામે છે. તો બીજી-બાજુ પોતાની પત્નીને ન સમજનાર પ્રકાશ જેવા પુરુષો પોતાની પત્ની અને બાળકને ગુમાવે છે. પોતાની વહુની ટીકાઓ અને ટિપ્પણી કરનાર સાસુ પોતાના પુત્રની વેરણ બને છે. આમ આ વાર્તામાં દાંપત્યજીવનની ઘટના જોવા મળે છે.

(૨) ‘છેલ્લું ટાણું’ ધરમાભાઈ શ્રીમાળી (૨૦૦૩)

ધરમાભાઈ શ્રીમાળીની **‘છેલ્લું ટાણું’** વાર્તામાં દાંપત્યજીવનમાં સાવ નાનીए નજીવી બાબતો કેવાં ગંભીર પરિણામો તરફ દોરી જાય છે તેનું નિરૂપણ જોવા મળે છે. નાયિકા મંજુએ અણસમજણ અને ઈર્ષ્યાને કારણે કરેલી હઠનું ફળ એને જ ભોગવવું પડે છે. મંજુએ બીજું ઘર કર્યું છે અને ત્યાં પણ એ ઠરી નથી. આગલા ઘરના ચાર છોકરાને સાચવવાનાં હતાં. આધેડ વયનો ધણી વરસ પહેલા ગૂજરી ગયો. ઘરની સ્થિતિ એક સાંધે ત્યાં તેર તૂટે એવી હતી. ત્યાં એની જૂની સાસરી રાજપરમાં મરણું થયાના સમાચાર આવ્યાए વાસમાંથી બધાં બેસણામાં જવાના હતાए આગલા ઘરના પતિ નરભાથી છૂટા થયાને દાયકો વીતી ગયો હતો છતાં નરભા સાથેના વીસ વરસના લગ્ન-જીવનમાં એને માતૃત્વ પ્રાપ્ત થયું નહોતુંए નરભો એને સારી રીતે રાખતોए તો પણ એ ઝગડા કરતીए નરભો એનાં મોટા ભાઈ-ભાભીને મદદ કરતો તે તેને નહોતું ગમતું. જેઠાણીને ત્યાં બાળક જન્મે તે જોઈ શકતી નહોતીए ખૂબ ઝગડો કરીને ઘર છોડી નીકળી ગઈए બધાએ બહુ સમજાવી પણ માની નહીંए છેવટે

પારકા પાદરમાં ફારગતી થઈ. સંતાન હોય તો પણ સુખ મળતું નથી. તે વાત નવલ ડોશીના છોકરાએ ડોશીને એને કહ્યું કેए "માંગી લે હિસાબ તારા દૂધનોण्ग(પૃ-૫૩) ત્યારે મંજૂને સમજાયું. વાસના લોકો સાથે મેળામાં જતી વેળાએ આ બધું એને સાંભરતું હતુંए ત્યાં પહોંચી ત્યારે એક બાજુ નરભાનું શ્રાધ્ધ ચાલતું હતું. તોए એક બાજુ એના જેઠ-જેઠાણી ઊભા હતાં તેમને ઓળખ્યાંए નરભાની નવી વહુ રડતી હતી તેને છાની રાખવાનું મન થયું. એના દીકરાને છાતીએ ચાંપવાની ઈચ્છા થઈए મનમાં વિચારુ ક્યાંક સુધી નદીના પટમાં ઊભી રહીશए નરભાનું શ્રાધ્ધ કરીને બધાં ગયા પછી તે ત્યાં જઈને બેઠી. તાજાં પડેલાં ફૂલ હાથમાં લીધાં ત્યાં માથું ટેકવ્યું. અને બધાં સાથે પોતાને ગામ પાછી વળી છેવટે મનમાં અફસોસ સાથે ઘરે આવી.

દાંપત્યજીવનમાં પડતી મુશ્કેલી તેમજ નજીવી બાબતોમાં ગંભીર પરિણામો ભોગવવું પડે છે. તેમજ એક ઘરથી બીજું ઘર કર્યા પછી પણ સુખ મળતું નથી. આ યુગની વાસ્તવિકતા અહી સતી થાય છે.

(૩) ધ્ધીમે ધીમે ઓલવાતી સાંજ઼ દશરથ પરમાર(૨૦૦૩)

દશરથ પરમારની **ધ્ધીમે ધીમે ઓલવાતી સાંજ઼** વાર્તામાં લેખકે નરસુગરી જેમ માદાસુગરી માટે માળો બાંધે છે તેની પરિસ્થિતિને સાથે મૂકી વાર્તાને આલેખી છે. આ વાર્તામાં નાયિકાના અહંકારને કારણે લગ્નજીવનમાં તિરાડ પડી છે. આ વાર્તાનો નાયક જે. બી. નાં લગ્ન સુખી પરિવારની સરલા સાથે થયાં છેए સરલાને સાસરીયાનું દેશી નળિયાવાળું નીચું મકાન ગમતું નથીए સરલાને એના બાપાની ખાનદાનીના સંસ્કાર થોડા-ઘણા પણ દેખાતા નથી. આ વાતની ખબર જે.બી. ના પિતાને હતી તેથી જે.બી.ને શહેરમાં મકાન રાખવાનું કહી દીધુંए જે.બી. ને પોતાના માતા- પિતાને એકલા રાખવા ન્હોતો માગતો છતાં પિતાના કહેવા પ્રમાણે તેને મકાન રાખ્યું. એક વાર જે.બી.ના પિતાની તબિયત બગડતાં તેમણે શહેરમાં પંદર દિવસ રાખવામા આવ્યા. એ દિવસોમાં સરલાનું વર્તન આઘાત-જનક હતુંए એક દિવસ સરલાએ વધુ સગવડવાળું મકાન ભાડે રાખવા જે.બી.ને કહ્યું. જે.બી.એ ના પાડી દીધી ત્યારથી સરલાનું મન ઉપડી ગયેલું કામ કરે તોए બેદરકારી કર્યા કરેए કામ સિવાય બોલે નહીં વગેરે નાટકો કરવા લાગી. જે.બી.એ સારા મનોચિકિત્સકને બતાવ્યુ. તો તેને ખુશ રાખવાની સલાહ મળી. છેવટે જે.બી.ને સોસાયટીનું મકાન ભાડે રાખ્યુंण સરલાની તબિયતમાં હવે ધીમે ધીમે ફેર પાડવા લાગ્યો હતો. થોડા દિવસો પછી જે.બી.ને પેટમાં દુખાવા લાગ્યું તો નોકરીથી ઘરે આવ્યાए ઘર બંધ હતુंए સરલા નોહતીए સરલા તેના પપ્પાને મળવા ગઇ હતીए તેના પપ્પા ટૂરમાંથી આવ્યા હતાए સરલા ઘરે આવીને પ્લોટની વાત કરતાં જે.બી.ને ગુસ્સો આવ્યો. અને સાંભળાવી દીધુंए "પ્લૉટ ગયો તેલ લેવા...!" (પૃ-૮૫) ग्सांભળોए ફાવે તો આં જ ઘરમાં રહો નહિતર ચાલો પાછાં ઘરે..!" (પૃ-૮૫) સરલા : ग्આ ઘરમાં મારાથી નહીં રહેવાય...!"(પૃ-૮૫) જે.બી ग्તો ચાલતી પકડો ! અત્યારે ઘણી બસો મળે છે. –અમદાવાદની....!ग् (પૃ-૮૫) અને સરલા પિયર ચાલી ગઈण જતાં જતાં કહેતી ગઈ કેएग्જે દિવસ પોતાનું ઘર થાય તે દિવસ લેવા આવજો." (પૃ-૮૫) આ વાતને દસ-પંદર વર્ષ વીતી ગયાં. હવે જે.બી.એ સોસાયટીમાં નવું ઘર લીધું હતું. ગૃહપ્રવેશ અને વાસ્તુનું નક્કી કર્યા પછી સરલાને ફોન કર્યો. સરલાએ જવાબ ન આપ્યો પરંતુ બાજુમાં ઊભેલાં સાસુએ સંભળાવ્યુ. "આટલા વરસમાં જીવે છે. કે મરે છે એની ભાળ કાઢી નથી ને હવે." (પૃ-૮૬) છતાં જે. બી રાહ જોઈને બેઠા છે જિંદગીમાં નિરાશા રહીશે.

કથાનાયકની વ્યાકુળતા લેખકે સુગરીના માળાના પ્રતિકથી પ્રગટ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. નરસુગરી માળો બાંધે છે અને માદાઓ ઊડતી ઊડતી આવીને મનગમતાં માળામાં વાસ કરે છે. આ માળો જે. બી.ના ઘર સામેના બાવળ પર સુગરીનો માળો છે એટલે કોન્ટ્રાકટરને એ બાવળ કાપવા દેતા નથી. પરંતુ માળો તૈયાર કરીને બેઠેલા નરસુગરીના માળામાં

કોઈ સુગરી આવતી નથી. એટલે એ વ્યાકુળ થઈ ગયો છે. જે.બી.ની પણ એવી જ સ્થિતિ છે. છેવટે જે.બી. બાવળ કાપવાની સંમતિ આપે છે.

સાંપ્રત સમાજના દાંપત્યજીવનમાં સામાજિક સમસ્યાઓના કારણે પોતાનો ઘર સંસાર તૂટતો હોય છે. આજની નારીને પોતાનું ઘર અને ગાડી જોઈએ છે. પરતું આર્થિક રીતે જે.બી જેવા માણસો સરલા જેવી સ્ત્રીના ખોટા શોખ પૂરા નથી કરી શકાતા નથી. છેવટે સાહસ કરે છેъ પોતાનું ઘર મેળવે છે છતાં સરલા જેવી સ્ત્રીઓ સ્વીકારી શકતી નથી. અને પતિ-પત્નીને છૂટાં પડવું પડે છે.

(૪) ષ્આ ઝુબેદાए આ કલ્લોલ્ષ શિરીષ પંચાલ(૨૦૦૪)

શિરીષ પંચાલની આ વાર્તામાં નગરજીવનની તત્કાલિન સામાજિક પરિસ્થિતિનું નિદાન પણ છે. સુખી જીવન જીવતા ઝુબેદા અને કલ્લોલ વચ્ચે તાણ ઊભી થાય છે. એક-બીજાના વ્યક્તિગત આગ્રહો ને પૂર્વગ્રહો બહાર આવે છે. હિંદુ-મુસલમાન વચ્ચેના ભેદભાવની લાગણી સિવાય સ્ત્રી-પુરુષના ભેદની લાગણી સંઘર્ષનું આ બીજું સ્તર સર્જી શકાય એમ હતુંए એના માત્ર આછા ઝબકાર જ અહી જણાય છે. સંસ્કારના ભાગ જેવા રીત-રિવાજ નિમિત્તે ઘડાતું સંઘર્ષનું સ્વરૂપ પેલી એક સ્તરીય ચાલતી વાર્તાનું જ એક સાદું સીધું પરિણામ છે. વર્ણનાત્મક કથનમાં વિધાન બની રહેતાં રમખાણનાં વર્ણનનો સર્જનનો સ્પર્શ પૂરો મળ્યો નથીए પણ અધ્યાહાર રહી જતી આંતરિક હિંસકતાને કારણે આ વર્ણનો ઉગરી જાય છે. દાण्त. "હવડ હવેલીના કોઈ મોટા ખંડમાં ચમાચિડિયાની જેમ કશુંક પીછો કરતું હતું" (પૃ-૧૬) પતિ-પત્નીની તાણ તંગ થતા બંને વચ્ચે તડ પડે એ પહેલાં પત્ની તરીકે ઝુબેદા જ પતિ સંસ્કાર – ધર્મ સ્વીકાર ષ્સાડી અને ચાંદલો્ષ પોતિકો કરી લે છેए એટલે પ્રેમ અને સમજણની પહેલ પત્નીए એટલે કે સ્ત્રીએ જ કરવાની આવી. પણ અહીં એક સુખદ ઘટના સ્ફોટ થઈ ગઈ છે. વાર્તામાં રહેલો અંદરનો છૂપો એક બીજો પ્રવાહ ઉપર તરી આવે છે. તેને પ્રમાણે સૂચવી શકાય : ઝૂંબેદા મુસ્લિમ છેए મોકળા મનની છેए મુક્ત વિચારસરણી ધરાવે છે. કલ્લોલને એ તુલસીજલપાન કરાવે છેए એને વૈષ્ણવ બહેનપણી પણ છે. હિંદુમાનસમાં મુસ્લિમો અંગે દૃઢ થઈ ગયેલા કેટલાક પૂર્વગ્રહ સામેનો ઉત્તર આ ઝૂંબેદા બની રહે છે. એથી જ વાર્તામાં મૂળમાં રહેલું આ આકલન વાર્તાની ગરિમા વધારી દે છે. કથાનકની પ્રવાહિતાए અસ્ખલિત વેગ વાર્તાનું સૌથી વધુ સંગીન જમા પાસુ બની રહે છે. આમ આ વાર્તામાં દાંપત્યજીવનए માનવીઓ વચ્ચેના જાતિવાદના ભેદ-ભાવોए હિંદુ મુસ્લિમ વચ્ચેના ભેદભાવ માનસિકતા વગેરે આ વાર્તામાં જોવા મળે છે.

<u>સંદર્ભ ગ્રંથ</u> :

(૧)સાંપ્રત ગુજરાતી નાટકો અને સમાજ – ધ્વનિલ પારેખ – શબ્દસૃષ્ટિ- પૃ-૮૯ए - અંક- ૪૧૮

(૨)માલધક્કો્ષ પ્રફુલ્લ દેસાઈષ્ગુજરાતી નવલિકાચયન્ષ(૨૦૦૧) - સંપાદક- શિરીષ પંચાલ –પ્રથમ આવૃતિ-૨૦૦૪

(૩)ષ્છેલ્લું ટાણું્ષ ધરમાભાઈ શ્રીમાળીષ્ગુજરાતી નવલિકાચયન્ષ(૨૦૦૩) - સંપાદક : દીપક રાવલ-પ્રથમ આવૃતિ-૨૦૦૪

(૪)ષ્ધીમે- ધીમે હોલવાતી સાંજ્ષ દથરથ પરમારષ્ગુજરાતી નવલિકાચયન્ષ(૨૦૦૩) સંપાદક: દીપક રાવલ-પ્રથમ આવૃતિ-૨૦૦૪

(૫)ષ્આ ઝુબેદાए આ કલ્લોલ્ષ શિરીષ પંચાલ ષ્ગુજરાતી નવલિકાચયન્ષ(૨૦૦૪) સંપાદક: ભરત નાયક પ્રથમ આવૃતિ-૨૦૦૬